

nemzetközi kitekintés •

Bebesi György

AZ OROSZ ALKOTMÁNYOSSÁG ELSŐ KÍSÉRLETE

Az orosz történelemben a XX. század előtt csak elvétve lehetett rövid életű alkotmányos próbálkozásokkal találkozni. A századfordulónak az élet minden területére kiterjedő súlyos válsága, az orosz japán háborúban elszenvedett megalázó vereség, s a társadalom kézbe tartására kidolgozott módszerek csődje lépéskényszerbe hozta az autokráciát, amennyiben hatalmát fenn kívánta tartani. 1917. október 17-én II. Miklós több sikertelen kísérlet után, meghajolva a tömegmozgalmak és az udvari reformerök nyomása előtt, először az orosz történelem folyamán, manifesztumában alkotmányt ígért a Birodalom lakosságának. S bár a december 11-választási törvényben, majd a következő év április 23-án kelt Állami Alaptörvényekben ezeknek az ígéreteknek csak egy része valósult meg, s az orosz társadalom rendkívül súlyos, polgárháborúval terhelt két évet élt meg, mégis az orosz állam 1906-áprilisától 1917 márciusáig, ha korlátozottan is, de alkotmányos keretek között működhetett. Ez az időszak, az általában „félparlamentárisnak” nevezett júniusi monarchia tekinthető több értelemben is a mai orosz rendszer történeti előképének, s ez az alkotmány az orosz jogállamiság első kísérletének.

• • • • •

1. A BIRODALOM HELYZETE A 19-20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Nem csak a történeti ruszisztika művelői előtt ismert, hogy az orosz történelem nem bővelkedik demokratikus tradíciókban, s a huszadik század elejéig a korlátlan önkényuralmi államot az alkotmányosság szele sem érintette meg. Néhány szabályt erősítő kivételről tud csak

számot adni a történetírás, ilyen volt pl. *Anna Ivanovna* „5 hetes alkotmányossága”¹ még a 18. században, uralkodása elején, *Nagy Katalinnak* a Törvényalkotó Bizottság összehívására tett kísérlete,² illetve a *II. Sándor* időszakában befejtlenül maradt zemsztvo reform,³ amely legalább a helyi közigazgatás szintjein megvalósította az önkormányzatiság gondolatát.

A huszadik század elejéig a hatalom semmiféle politikai szerveződést nem engedélyezett, még a társadalmi egyesületek, segélyszervezetek bejegyeztetése is igen nagy nehézségekbe ütközött.⁴ Nem voltak ez alól kivételek azok a szervezetek sem, amelyek határozottan konzervatív szellemiséggel, hatalmat támogató ideológiával kívántak megalakulni.⁵

- 1 *Anna Ivanovna* kurlandi hercegnő, *Nagy Péter* bátyjának *V. Ivánnak* az egyik lánya, 1730-ban kapott felkérést *Golicin* hercegtől, az országot átmenetileg irányító Legfelsőbb Titkos Tanács (LTT) elnökétől a trón elfoglalására. Az LTT pozíciójának megőrzése, s nem utolsósorban tagjainak büntetlensége érdekében „kondíciókat”, feltételeket állított össze, amelyek jellegüket tekintve hasonlítottak a nyugat-európai hatalmi modell rendi korlátozásához. Így kikötötték, hogy a leendő cárnő nem házasodhat meg, nem jelölheti ki utódját, nem számolhatja fel az LTT-t, amely mindig 8 tagból áll, s halálesetkor maga kooptálhatja az utódot, nemest nem végeztethet ki, birtokát nem kobozhatja el, örökbirtokokat és falvakat nem adományoz stb. Sajátos „ellenállási záradék-ként” is értelmezhető utolsó passzusa szerint, ha *Anna Ivanovna* nem tartja be a kondíciókat, akkor leteszik a trónról. 1730 februárjában a cárnő ünnepélyesen aláírta Moszkvában a kondíciókat, ám miután hamarosan kiderült, hogy a gárda és az „új nemesség” (a *Nagy Péter* korában felemelkedettek) az autokrácia hívei, így mindössze 5 hét átmeneti „alkotmányosság” után, az uralkodónő nagyszámú nemes és a gárda jelenlétében az okmányt attraktívan megsemmisítette. Így az orosz történelem első, autokráciát jogi garanciákkal korlátozni kívánó kísérlete alig több mint egy hónap után véget ért. Vö: SZVÁK Gyula – NIEDERHAUSER Emil: *A Romanovok*. Pannonica, Bp., 2002. 91–93.
- 2 *Nagy Katalin* 1767. július 30-án a Kreml gránáttermében nyitotta meg az orosz történelem első alkotmányos jellegű fórumát, amelyet Törvényalkotó Bizottságnak nevezett, annak érdekében, hogy 526 cikkelyből álló *Nagy Rendelkezésének* széles körű társadalmi támogatottságot szerezzen. Az 570 küldött az korabeli Oroszország valamennyi rétegét hivatott volt reprezentálni, így nemesek, egytelkes nemesek, városlakók, kozákok, állami jobbágyok, nem orosz ajkú népek, valamint a központi állami hivatalok képviselői vehettek rajta részt, parlamentszerű szabályok között üléselve. A plenáris ülések mellett 18 db 5 fős bizottság feladata volt a szakmai háttér munka. A fórum azonban az erre fel nem készült orosz lakosság számára egyfajta sérelmi szószékké vált, és nem volt képes hatékony törvényalkotó munkára, ezért mintegy másfél évnyi működés után a török háborúra hivatkozva a cárnő feloszlatta. Vö: KAMENSKIJ, Alexandr: *Nagy Katalin*; NIEDERHAUSER Emil: *Mária Terézia*. Pannonica, Bp., 2000. 237–241.
- 3 *II. Sándor* utasítására *Miljutyin* vezette reformbizottság dolgozta ki a tervezet, amelyet 1864-ben fogadtak el. Lényegét tekintve a falvakban, a járásokban, a kerületekben és a kormányzóságokban, tehát a közigazgatás országost kivéve valamennyi szintjén, a korábbi, cár által kinevezett közigazgatási hivatalok helyett választott testületek kezébe tette a kormányzást, ezzel megteremtette a helyi szintű öngazgatást, az önkormányzatiság alapfeltételeit Oroszországban. A rendszer egészen 1917-ig érvényben maradt, és hatékonyan működött. Vö: HELLER, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*. Osiris, Bp., 1996.
- 4 EROSKIN, N. P.: *Isztorija goszudarsztvennih Ucsrezszenyij dorevoljucionnoj Rosszii. (A forradalom előtti Oroszország intézményeinek története.)* Tretyij Rim, Moszkva, 1997. 233.
- 5 Ilyen volt pl. az *Orosz Gyűlés*, az egyik első feketeszázás szervezet, amelyet azért hoztak létre, hogy „megismertessék az oroszokat mindazzal, amit az oroszok hoztak létre a kultúrában, a tudományban és a művészetben”. A nacionalista népnevelő mozgalomnak induló kezdeményezést, amelyet *Boris Nyikolszkij* szentpétervári történészprofesszor hozott létre, a Belügyminisztérium csak hosszas vonakodás, a tervezet többszöri visszaküldése után volt hajlandó bejegyezni 1901-ben. Később az *Orosz Gyűlés* hálózata lett a feketeszázasság nevelőiskolája, és kész bázist teremtett 1905-ben a radikalizálódó szélsőjobboldali csoportok számára. Vö: ZSURAVLEV, V. V. (szerk.): *Vlaszty i oppozicija. (Hatalom és ellenzék.)* Rosszpen, Moszkva, 1995. 15., illetve BEBESI György: *A feketeszázak*. MRI, Bp., 1999. 126–129.

A 19. század végére azonban a birodalom rendkívül súlyos válságba került. Az anarchista gyilkosság miatt félbemaradt II. Sándori reformok elvették a társadalom demokratikus átalakításának lehetőségét, III. Sándor és II. Miklós visszatértek az önkényuralom I. Miklósi rendőrállami formáihoz, s a társadalom ismét rendkívül erőteljes állami kontroll alá került. Eközben a gazdaság kapitalista átalakulása folytatódott, s az következett be, amitől *Csernisevszkij* és követői⁶ a leginkább tartottak: a korai kapitalizmus összes ellentmondása kiélezett formában jelentkezett, sőt ráarakódott az orosz gazdaság és társadalom középkori gyökerű megoldatlan problémáira, és az új és régi típusú konfliktusok egymásra torlódtak. A válság az orosz társadalom szinte valamennyi rétegét érintette: az önmagában jó szándékú, végiggondoltnak tűnő 1861-es jobbágyfelszabadítás hosszabb távon földéhséghez, a parasztság súlyos eladósodásához, a nemesi birtok csökkenéséhez és modernizációjának hiányához vezetett.⁷ Az 1890-es években már éhséglázadások százaival kellett számolni az egyes kormányzóságokban.⁸ A városokban megjelent a nagyüzemi munkásság, amelynek életkörülményei horrorfilmbé kívánkoztak, érdekképviseléssel, szervezkedési szabadsággal nem rendelkeztek, megnyilvánulásaik rendőri ügynek számítottak, szinte minden nagyobb ipari központ mellett találhatunk egy gyárosok pénzén épített kozáklaktanyát.⁹ Az orosz értelmiség jelentős része – eltekintve az ún. „cenzúra értelmiségtől”¹⁰ – erősen államellenes volt, s a szlavofil tradíciók alapján vallotta az állam feleslegességének gondolatát. A Birodalom nemzetiségei eltérő helyzetben voltak ugyan, de saját körülményeivel mindegyik elégedetlen volt, ahogy Kljucsevszkij írta, az orosz állam nem tudta megoldani Szibéria meghódítása során a nemzeti szinten élő népek felemelését, a fejlettebb nyugati – lengyel, finn – civilizációhoz pedig maga volt képtelen felzárkózni.

A hatalom válságkezelési próbálkozásai sikertelenek maradtak, a parasztkérdést katonai erővel, reguláris hadsereg bevetésével kívánták megoldani, a munkáskérdés kézbe tartására kidolgozták a rendőrszocializmus rendszerét *Zubatov* tábornok, majd *Gapon* pópa veze-

6 *Csernisevszkij* híres 1862-ben publikált „*Mit tegyünk*” című munkájában, amely a korabeli értelmiségnek szinte bibliájává vált, kifejtette, hogy orosz társadalom számára az önkényuralmi állam léte elfogadhatatlan, de nem kérnek a nyugati mintájú kapitalizmusból sem. A megoldást egy, az obszcina közösségére épülő, az obszcina modellt országos mértékben kiterjesztő rendszerben, egy ún. „obszcina-szocializmusban” látták. Vö: BEBESI György: *Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve I. Tanulmányok*. B&D Stúdió, Pécs, 2005. 83.

7 BEBESI GYÖRGY: A feketeszázak és az agrárkérdés. *Agrártörténeti Szemle*, 1997. 142-176., 142-147.

8 KENNEDY, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai, Bp., 1992. 225.

9 BEBESI György: A rendőrszocializmus, a feketeszázak és a munkáskérdés. *Múltunk*, 1999/3. 138-181., 144.

10 A kifejezés I. Miklós (1825-1855) korából származik, aki rendkívül szigorú cenzori ellenőrzés alá vonta a korabeli orosz szellemi élet minden megnyilvánulását a magánlevelezéstől a folyóiratcikkek és könyvek át a színielőadásokig. A harmincas években a cenzorok száma magasabb volt, mint a publikáló irodalmároké, s ezzel egy új hivatali réteg termelődött ki, akik az orosz önkényuralmi állam alapértékeit – pravoszlávia, népiség, önkényuralom – őrizték, s ha hibáztak, súlyos büntetést róttak rájuk. Ez a csinovnyik réteg feltétlenül a hatalom hívének számított.

tésével, ám átmeneti sikerek után ez csak súlyosbított a helyzetet.¹¹ A huszadik század fordulója körül megjelent a terror második nemzedéke, felbukkantak az SZR-ek, velük szemben a rendszer politikai rendőrsége, az Ohrana úgy tűnt, hogy beépülésekkel, titkosszolgálati eszközökkel sikeresen veszi fel a harcot, ám 1904-ben, amikor egy beépített kettős ügynök, Szozonov, megölte a metódust kidolgozó belügyminisztert, Plevét, ez a szisztéma is összeomlott.¹² A hatalom rendelkezésére állt még az antiszemita kártya, amit nem is habozott kijátszani az 1881-1884 között a délorosz pogromok, valamint az 1903-as tömegrohamok során, tömegek mozdultak meg a letelepedési övezet zsidó lakossága ellen, és a rendőrség a „*Cion Bölcséinek Jegyzőkönyvei*” című hamisítvány elkészítésével fel is erősítette ezt a közhangulatot, ám ez önmagában egy társadalmi robbanás elkerülésére kevésnek mutatkozott.¹³

Ilyen körülmények között érte a birodalmat az orosz-japán háború, az ott elszenvedett súlyos vereségek, a kemény tél, és a rendőrszocializmus rendszerének csődje az összes problémát egyidejűleg a felszínre hozta, és ez 1905. január 9-én a rendszer összeomlásához vezetett.¹⁴ A hírhedt sortűz után az ország gyakorlatilag irányíthatatlanná vált, és kormányzóságokra esett szét, a hadsereg a fronton volt, a rendőrség átállt, vagy benuitnak mutatkozott, az utcákat tüntetők lepték el, a gyárakban leállt a munka, az üzletek nem nyitottak ki.

2. ÚT AZ ELSŐ OROSZ ALKOTMÁNYHOZ

A hatalom az első kétségbeesett és teljességgel eredménytelen lépések után kb. egy hónap alatt értette meg, hogy ha uralmon kíván maradni, akkor alapvető változásokat kell végre-

11 Az Ohrana koncepciója szerint el kell érni, hogy a munkásság ne a radikális nyugatos ideológiákat kövesse, hanem megmaradjon a cár hűségén, és ne lépjen fel politikai törekvésekkel. Ennek érdekében korlátozott gazdasági engedményeket és szervezkedési szabadságot kapott, egyúttal a tőkések is önmérsékletre szólították fel, a rendszert szigorú szabályzatokkal és beépített ügynökökkel ellenőrizték. A manipuláció eleinte működőképesnek látszott, 1905 elején azonban éppen a rendőrszocializmus rendszere robbantotta ki az első orosz forradalmat. Vö: MENYHÁRT Lajos: *Az orosz vihar*. Kossuth, Bp., 1984. 28-39.

12 A szociálforradalmár párttal szemben az Ohrana jelentős lépéshátrányból indult, mert a narodovolecokkal elletében nem volt rálatása a főként külföldön szervező mozgalom egészére, ezért – rendőri szempontból kétségtelenül bravúros módon – úgy döntött, hogy maga próbálja meg párttá szervezni őket annak érdekében, hogy a felsőbb szinteken beépített ügynökök információt tudjanak adni a mozgalom egészéről. 1901-ben Berlinben az SZR-pártot alapító mindhárom ügynök – *Gersunyi, Glotz és Azev* – egyaránt rendőrségi provokátorok voltak. A beépített emberek számára egészen elképesztő módon a hitelesség érdekében megengedték egy-egy sikeres merénylet végrehajtását. BEBESI György: *Az Ohrana, a cári monarchia utolsó időszakának politikai rendőrsége*. In: *Önkényuralom, alkotmányosság forradalom*. MOSZT Könyvek I. Szerk.: Polgár Tamás. PTE-MOSZT, Pécs, 2006. 15-42.

13 A falszifikációt az Ohrana speciális részlegében állították össze, hogy a társadalomban tapintható antiszemita közhangulatot konkrét érvekkel erősítsék fel, egyúttal a századvég súlyos bel- és gazdaságpolitikai feszültségeiről ilyen módon próbálják elterelni a figyelmet. Az Ohrana Külügyi Osztálya a feladatot végrehajtó *Racskovszkij* ezredes vezetésével azt a ténnyt használta ki, hogy 1897-ben Bazalben összeült az első cionista világkongresszus, és a magyar származású *Theodor Herzl* (Herzl Tivadar) javaslatára megfogalmazták az őshazába történő vándorlás gondolatát. A cári titkosrendőrség koncepciója szerint a kongresszus csak a valódi cél, egy zsidó világalpolági törekvéseket előkészítő titkos konferencia leplezésére szolgált, amelynek „megszerezték” s először a század végén – a hihetőség kedvéért – francia nyelven és Párizsban közzétették a dokumentumait. Vö: BEBESI György: *A feketeszázak*. I. m. 69-86.

14 L. erről BEBESI György: *A rendőrszocializmus, a feketeszázak és a munkáskérdés*. I. m. 155-156.

hajtania, lépéseket kell tennie önmaga korlátozására, *nem kerülhető meg az állam alkotmányos átalakítása*. Február 18-án az uralkodó megbízta az alig két héttel korábban kinevezett *Buligin* belügyminisztert, hogy készítsen elő egy Állami Duma összehívásáról szóló törvényjavaslatot.¹⁵ Ez a lépés azonban a társadalom cárhű részében váltott ki éles reakciókat, mert a kispolgárság, a cenzúra értelmiség és a nemesség képviselői úgy értékelték, hogy az uralkodó meghátrál a tömegnyomás előtt, és a február 24-i felhívással megkezdődött a szervezkedés a monarchia megmentése érdekében, megszületett a feketeszázás mozgalom.¹⁶

Eközben a *Vitte*, majd *Goremikin* vezette „*Különleges Tanács*” tevékenysége eredménytelen maradt, és június 8-án már az uralkodó kénytelen volt fogadni a zemsztvo-delegációk küldöttségét, amelyben szintén Állami Duma összehívását kérték. Mivel időközben a japánoktól Oroszország súlyos vereségek sorát szenvedte el Porth Arthurnál, Mukdennél és Cszuzimánál, a flottánál kitört a később elhíresült Patyomkin cirkáló lázadása, egyre kevésbé volt halogatható a Birodalom átalakítása.

A *Buligin Bizottság* augusztus 6-ra készült el javaslatával, ebben még csak tanácskozási jogú új állami testület felállításáról volt szó, és ennek a földbirtokosok, valamint a polgárság és a parasztság legtehetősebb tagjai lehettek volna csak a tagjai, a számukra felállítandó 3 választási kúria keretében.¹⁷ A tervezet a tömegeket, és a nyár végén, ősz elején sorra alakuló politikai pártokat nem elégitette ki, a szélsőjobb és a nemesség pedig még ezt is sokallta.

Mindenképpen tovább kellett lépni, és ezt a feladatot a portsmouthi békét a vártnál jobb feltételekkel megkötő és hálából grófi rangra emelt *Szergej Julievics Vitte* kapta augusztus végén. Munkatársaival, akik közül többen már a Különleges Tanács munkájában is részt vettek, kb. egy hónap alatt kidolgozta Oroszország első alkotmányának tervezetét, az uralkodó azonban meggondolta magát, és késlekedett az aláírással. A szeptember-októberi események azonban – újabb pártok engedély nélküli megalakítása, súlyos összecsapások az egyes nagyvárosokban, spontán pogromok, stb., valamint a nagyhercegek fenyegetése végül is jobb belátásra bírta az uralkodót, és *október 17-én cári manifesztum* formájában kihirdették az orosz történelem első állami alaptörvényét.¹⁸

2.1. Az első alkotmány

A tervezet az autokrácia korábbi gyakorlatához képest számos komoly engedményt tartalmazott. Biztosította az alapvető polgári szabadságjogokat, így a szólás, sajtó, gyülekezés, a pártalapítás a vallásszabadság jogát, és tartalmazta a törvényhozó jogkörrel felruházott Állami Du-

15 SZILÁGYI Ákos – Krausz Tamás: *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történelmi kronológiája*. Akadémiai, Bp., 1992. 27.

16 A feketeszázak önmagukat egy dicső, középkori nemzetmentő tradíció kései örököseinek tartották. Úgy vélték, hogy hasonló helyzetben vannak 1905-ben, mint 1612-ben a moszkvai alsóvárosok iparosai, a fekete emberek, akik katonai századokba tömörülve üzték ki a trónbitorló lengyel álcárokat egy olyan helyzetben, amikor az orosz nemesség bénult, reakcióképtelen volt. November negyediké, a fekete századok lázadásának napja, ma Oroszországban nemzeti ünnep, történelmi pikantériája, hogy időben rendkívül közel esik november hetedikéhez, az előző rendszer szakralizált kiindulási pontjához. Vö. BEBESI György: *A feketeszázak*. I. m. 137.

17 SZILÁGYI Ákos – Krausz Tamás: I. m. 28.

18 VITTE, Sz. J: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései*. Gondolat, Bp., 1964. 392–409.

ma ígéretét. Megfogalmazása szerint semmiféle törvény nem léphet majd életbe az Állami Duma jóváhagyása nélkül, és arra is ígéretet tett, hogy a nép választottjainak törvényes kereteket biztosít a kormány működésének ellenőrzésére. A cári leirat lehetőséget teremtett a minisztertanács, vagyis a kormány megalakítására, és ennek tagjait első ízben az orosz történelem során nem az uralkodó, hanem a felkért miniszterelnök, a tervezetet kidolgozó Vitte választotta ki.¹⁹ A manifesztum kihirdetésének másnapján mintegy 50 új párt alakult, illetve legalizálta korábbi tevékenységét, valamint társadalmi szervezetek sorra alakultak át politikai pártokká.

A manifesztum a várakozásokkal ellentétben nem oldotta meg a belpolitikai krízist, sőt tovább élte azt. A baloldali és a liberálisok bár ünnepelték a győzelmet, kevesellték a manifesztumban foglaltakat, a feketeszázak pedig dühödt pogromokkal reagáltak a cárt „sarokba szorító csöcselék” („cserny”) megmozdulásaira.²⁰ A túlzott politikai tehetséggel nem rendelkező II. Miklós október 23-i beszéde csak olajat öntött a tűzre, mert mindkét oldal a saját álláspontjának igazolását vélte kiolvasni belőle. Miközben az országban minden korábbit felülmúló összecsapások zajlottak, és a Vitte-kormány számos nagyvárosban, főként a vasútvonalak mentén, valamint Szibériában, a Baltikumban, és a Lengyel Királyságban katonai szükségállapotot vezetett be, ezzel párhuzamosan azonban folytatódott az ország története első demokratikus választásának előkészületei is.

A kormányzat december 11-re készült el az új választójogi törvénnyel, amely az augusztus 6-i, még Buligin nevével fémjelzett tervezethez képest kiszélesítette a népképviselő elvét, az addigi 3 választási kúria mellé bevezette a negyediket, a munkásokét. A választási rendszer ezzel együtt is többlepcsős maradt, és rendkívül aránytalan, a vagyontalanokon kívül bizonyos társadalmi rétegeket (nők, katonák, egyetemi hallgatók) taxatívén kizártak belőle. A nemesség 2000 fő, a városi polgárság módosabb rétege 7000, a parasztság 30 000, a munkásság 90 000 fő után választhatott egy elektort, ami elvben biztosította az autokráciát támogató rétegek túlsúlyát az új testületben. Az első két kúriában kettő, a harmadikban 3, a negyedikben pedig négy lépcsőben választották ki a népképviselőket.²¹ A mégoly korlátozott, számos beépített féket tartalmazó törvény olyan dühöt váltott ki a cárizmus fanatikus híveiből a feketeszázakból, hogy január-28-ról 29-re virradólag sikertelen bombamerényletet hajtottak végre a miniszterelnök ellen.²² A kihirdetett törvény alapján 1906. március-áprilisában tartották meg az első дума-választásokat, bár számos szibériai városban és néhány közép-ázsiai területen csak július – augusztusra tűzték ki a választásokat, így eleve 46 képviselői hely betöltetlen maradt.

19 HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2006. 483.

20 1905. október 17-e és november 1. között zajlott le a pogromtradíciókban már korábban is bővelkedő orosz történelem legsúlyosabb pogromhulláma. Az eseményekért a cári propaganda, a klérus és az éppen születőben lévő szélsőjobb a zsidókat tette meg bűnbakká, és a felhceelt tömeg a zsidónegyedek elleni „pusztító tömegrohamokkal” vett légtételt. A 358 pogrom során feldúltak 108 várost, 70 mezővárost, valamint 180 falut és tanyát. A tömegrohamok 6 kormányzóságot érintettek, legtöbbrre a vegyes lakosságú Csernyogoviban került sor, szám szerint 90-re. A különböző településeken feldúlt helységek száma meghaladta a 10 000-et, a halálos áldozatok száma 1500, a sebesülteké 4500 körül volt, az anyagi kár meghaladta a 25 millió rubelt. BEBESI György: *A feketeszázak*. I. m. 86-114. valamint BEBESI György: *A cári monarchia védőszentjei. Pogromlovagok és szürke kardinálisok*. Habilitációs Füzetek 3. PTE, Pécs, 2004. 47-50.

21 RÁCZ Lajos (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. HVG-ORAC, Bp., 2002. 211.

22 VITTE, Sz. J.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései*. I. m. 644.

A választások alatt azonban a cár és környezete megkísérelt minél többet visszavenni október 17-i ígéreteiből. Először április 16-án lemondatták a manifesztumot kidolgozó Vittét és kormányát, helyére a súlytalan *Goremikint* nevezték ki. *Április 23-án kihirdették az Orosz Birodalom Alaptörvényeit*, ez volt a tulajdonképpeni alkotmány, amit később *Állami Alaptörvények* néven emlegettek. Ebben rendkívül komoly visszalépés mutatkozott a manifesztumban foglalt deklarációhoz képest, hiszen parlamenti demokrácia helyett az autokráciának és a választott testületeknek valamiféle kompromisszumát igyekezett megalkotni, *a hatalmi túlsúly azonban – ellentétben az októberi deklarációval – már egyértelműen eltolódott az uralkodó felé.*

Bár a Duma megmaradt elsőfokú javaslattevő hatóságnak, létrehozták fölé az *Államtanácsot*, ami kvázi-felsőházként működött, és joga volt elvetni a Duma javaslatait. Az *Államtanács* összetételét úgy szabályozták, hogy az korlátlan kiszolgálója legyen az uralkodónak, ezért felerészben maga a cár nevezte ki a tagjait a legmagasabb pozíciókat betöltő hivatalnokok közül, felerészben pedig a zemsztvók, az akadémia, az egyetemek a különböző szervezetek (pl. a gyáriparosoké) és az egyház delegálták. Szintén súlyos visszalépés volt az alaptörvény szövegének az a pontja, amely kimondta, hogy a törvényhozó hatalom a cárt illeti, aki az *Államtanáccsal* és az *Állami Dumával* egyetértésben gyakorolja azt. A törvények végső szentesítésének joga is a cárt illette, feloszlathatta mind a két testületet, sőt a később hírhedté vált, sokat idézett *87. cikkely* értelmében a Duma ülései közötti időszakban rendeleti úton kormányozhatott. A cár maradt a külügyek irányítója, a hadsereg és a flotta főparancsnoka, a nemzetközi szerződések, a hadüzenet és a békekötés továbbra is uralkodói kompetenciába tartoztak. Talán leginkább az a passzus különböztette meg az orosz rendszert a nyugat-európai parlamenti modelltől, amely kimondta, hogy *a kormányzat a cárnak felelős*, hiszen ez a pont nagyrészt értelmetlenné tette a választási-képviselési rendszert. Az egyetlen eredmény, amit megtartottak az október 17-i manifesztumból, hogy a cár csak úgy kezdeményezhetett törvényt, ha azzal az *Államtanács* és a Duma is egyetértett.²³

Az alaptörvények kihirdetésének másnapján már fel is állították az *Államtanácsot*, s amikor *április 27-én az elsőprő ellenzéki többségű, történelmi jelentőségű I. Állami Duma összeült, a 478 képviselő már egészen más – menet közben megváltoztatott – játékszabályok közepette találta magát, mint amikor még a választásokon elindult.* Összetételét tekintve 179-en tartoztak a kadet párthoz, 97-en a trudovikokhoz, 18-an a szociáldemokratákhoz, 16-an októbristák voltak, 63-an pedig különböző nemzetiségek képviselésében kerültek be az orosz történelem első törvényhozó testületébe.

Az első *Állami Dumának*, a „népi reménység dumájának” alig néhány hónapos története azt mutatja, hogy a hatalom félelmei nem voltak alaptalanok. A *liberális kadet*-képviselők Dumának felelős kormányt, a parasztság soraiból kikerülő, április 28-án frakcióvá szerveződő radikális *trudovikok* pedig földosztást, agrárreformot követeltek, s ez súlyosan sértette a cárizmus érdekeit.²⁴ Az első orosz alkotmányos intézmény rövid históriája a heves

23 HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. I. m. 484.; valamint RÁCZ Lajos (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. HVG-ORAC, Bp., 2002. 211.

24 KOZBANYENKO, V. A: *Partijnyije frakcii v I. i II. Goszudarsztvennih Dumah v Rosszii. 1906–1907. (Pártfrakciók az első és a második állami dumákban Oroszországban 1906–1907-ben)*. Rosszpen, Moszkva, 1996. 52–57.

Dumán belüli és Dumán kívüli összecsapások története, a „parlament” falain kívül rekedt feketeszázak állandó peticionálással, táviratokkal, újságcikkkel próbáltak nyomást gyakorolni az udvarra a fórum felosztatása érdekében. Június folyamán néhány józan kadet és oktobrista politikus kilépett saját frakciójából, és megkísérelte létrehozni a „*Békés Megújulás Pártját*” annak érdekében, hogy a polgári átalakulás főbb követeléseit radikális megoldások nélkül, az udvar számára is elfogadható módon jutassák érvényre. Ugyanez a törekvés vezette *Sztolipin* belügyminisztert és *Trepov* tábornokot, akik még e hónap végén, szintén oktobrista és kadet-képviselők bevonásával megkísérelték megalkotni a „*bizalom kormányát*”, amely mögé megszerezhetőnek vélték a Duma többségi támogatását, törekvéseik azonban meghiúsultak a cár álláspontjának megmerevedésén, II. Miklós ugyanis nem volt hajlandó aláírni a polgári jellegű reformokat, így a földkérdés rendezését, az egyéni szabadságjogok bevezetését, a halálos ítélezés eltörlését.

Mindezek következtében alig néhány hónapnyi működés után már július 6-án lemondott Goremikin miniszterelnök, az udvar pedig élt a cárnak a Duma felosztatására vonatkozó jogkörével, és szétkergették a testületet. A felosztatott testület képviselőinek egy jelentős része, mintegy 180 fő, elsősorban kadetek, trudovikok és néhány nemzetiségi képviselő, a finn határ menti Viborg városában gyűltek össze, és ott kiáltványt bocsájtottak ki, amelyben polgári engedetlenségre szólították fel a Birodalom lakosságát. A felhívás, amely „*Viborgi manifestum*” néven került be a történetírásba, visszhang nélkül maradt. Ugyanakkor, július 8-án, a felosztatás napján, már kiírták az új választásokat is, tehát a rendszer lényegét nem vonták vissza, szűkítették a választójogot és a január-februári kampány során csak a jobboldali pártoknak biztosították a szabad agitáció lehetőségét.

Mégis, az 1907. február 20. és június 2. között ülésező II. Állami Duma még elődjénél is baloldalibb volt, összetételét tekintve az 518 képviselőből 104 volt trudovik, 98 kadet, 76 nemzetiségi, 65 szociáldemokrata, 42 oktobrista, 37 eszer, 16 enesz. (az eszer pártból kivált népiszocialista).²⁵ Július 6-án kinevezték a fiatal szaratovi kormányzót, a Goremikin-kormány belügyminiszterét, Pjotr Arkagyjevics *Sztolipin*²⁶ miniszterelnökké, aki elsősorban azzal hívta fel magára az udvari körök figyelmét, hogy saját kormányzóságában rendet tartott a forradalom zavaros napjaiban. Az ambíciós természetű és agárvégzettséggel rendelkező fiatal ember, egy helyi lapnak úgy nyilatkozott: „*adatok 20 évet és én megmentem Oroszországot!*” A kormányzást nehéz helyzetben vette át, mert a hatalom minden törekvése ellenére a téli kampány után összeülő második állami дума fentebb ismertetett összetételében még az elsőnél is radikálisabb volt.²⁷ Ennek következtében a „népharag dumájának” követelése sem vol-

25 A képviselők között volt 4 feketeszázás is, akik Besszarábiából, a kortársak számára is jól ismert módon választási csalással kerültek a be a Dumába, őket a „nemzetiségi” képviselők közé sorolták be. Feladatuk kapták a II. Állami Duma belülről történő bomlasztását. Vö: BEBESI György: *A cári monarchia „védőszentjei”. Pogromlovagok és sűrű kardinálisok. Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok* 2. PTE, Pécs, 2001. 35.

26 *Sztolipin* Oroszországban 2009-ben egy érdekes választáson – a minden idők 12 legnagyobb orosz – című referendumon a második helyre került, nem kis meglepetést okozva ezzel. Legalább akkora meglepetést okozott, hogy a kor tehetséges reformer miniszterelnöke, *Sztolipin* elődje, *Vitte*, még helyezést sem kapott. Vö: KRAUSZ Tamás – SZVÁK Gyula: *Oroszország választott*. In: *A tizenkét legnagyobb orosz*. Szerk.: Szvák Gyula. Pannonica, Bp., 2009. 5–8.

27 KOZBANYENKO, V. A: *Partijinyije frakcii v I. i II. Goszudarsztvennih Dumah v Rosszii*. I. m. 79–118.

tak kevésbé radikálisak, mint a korábbi testületé, így annak működése során a cárizmus számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az együttműködést ezzel a testülettel sem tudja elképzelni. Ugyanakkor már csak a nemzetközi közvélemény miatt is vállalhatatlan volt, hogy az összeülő alkotmányos fórumokat az uralkodó rendre megválasztásuk után néhány hónappal feloszlata, ezért ezt a feladatot miniszterelnökére bízta. Sztolipin vállalta a hálátlan feladatot, és megvádolta a szociáldemokrata képviselőket egy, a cár ellen készülő merényletben történő részvétellel, miközben maga is tisztában volt vele, hogy a terrort nem a szociáldemokraták, hanem a szociálforradalmárok folytatják a hatalom ellen. Miután a Duma – több 100 éves parlamenti hagyományokkal rendelkező országokat megszégyenítő módon – megtagadta a megvádolt képviselők mentelmi jogának felfüggesztését, illetve parlamenti vizsgálóbizottságot kívánt kiküldeni a kérdés tárgyilagos kivizsgálására, *Sztolipin június 3-án az orosz alkotmányosság második testületét puccszerűen feloszlatta.*

S bár ez esetben is azonnali döntés született a III. Állami Duma-választások kiírásáról, a választójogot ezúttal is, még a korábbinál is erőteljesebben szűkítették, és olyan választási szisztémát alkottak, amely garantálja a politikai hatalom birtokosainak a túlsúlyát. Öt választójogi kúriát hoztak létre a korábbi 4 helyett, ezek rendre: a nemesség, az első osztályú városi választók, a másodosztályú városi választók, a parasztok, új kúriaként a kozákok, illetve a munkások. A földbirtokosok és a nagypolgárok az összes elektor kétharmadát választhatták meg, s eközben erőteljesen lecsökkentették a választható nemzetiségi képviselők számát is, mert a két első dumának az volt a tapasztalata, hogy a nemzetiségiek gyakran a radikálisokkal szavaztak együtt.

Csak mindezen intézkedések után volt képes a hatalom olyan dumát létrehozni, sorrendben a harmadikat, „az urak, lakájok, pópák” testületét, amellyel jó néhány más intézkedéssel együtt – így a forradalmi helyzet pacifikálásával, statáriális ítélkezés bevezetésével stb. – sikerült a cári kormányzatnak együttműködni, egy látszólagos politikai stabilitást teremtenie, s az így létrejött rendszert még 10 évig fenntartania, ami egyúttal a cárizmus utolsó időszakát is jelentette. Ez a nap, a második állami дума szétkergetésének a napja, *június 3-a lett az új rezsim névadója.*